

Қансеитов Т., Алимбеков С.С., Абдуллаева Г.А. *

а-ш.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
а-ш.ғ.д., профессор М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистр, аға оқытушы М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

**МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ
САЛАСЫН ЖАҢҒЫРТУ - ӨМІР ТАЛАБЫ**

Автор корреспондент: abdu_gulchi@mail.ru

Түйін: Мал шаруашылығын дамыту, өсіру, селекциялау ежелден біздің атадан қалған мұра. Қазақстанда, ежелден қой - түйе, жылқы, мүйізді ірі қара, ешкі шаруашылықтары дамып, халықтың күнкөріс көзі болып табылғаны рас. Мал өнімдерін Қытай, Ресей т.б. көрші елдерге өнеркәсіп бұйымдарына алмастырып отырған болатын. Біздің бабаларымыз ежелден төрт түлік малды өсіру және селекциялау, күтіп-бағу, жайылым ауыстыруды біліп, әсіресе технологиясы басқа елдерден ерекшеленеді. Егемендік алғанға дейін Совет Одағының мал шаруашылығы өнімдерін экспорттауда алдыңғы қатарды иемденді, малдың өнімдерін өндіруде жетекші орын алып, басқа да елдерді, аудандарды қамтамасыз етіп отырды. Кеңес дәуіріндегі жүргізілген коллективтендіру жұмыстары және еліміз нарықтық экономикаға көшуінің қиындықтары салдарынан елімізде мал саны едәуір кеміді. Қазір мемлекеттің қолдауының нәтижесінде еліміздің төрт түлік мал саны артып келеді. Мал – Қазақстанның ауылшаруашылық өнімдерін өндірудегі жетекші саласы болып қала береді. Мал шаруашылығын дамытуға Қазақ халқының мүмкіндігі мол - шешімін таба алсақ.

Кілт сөздер: ауыл, мал шаруашылығы, аграрлық, қой, жылқы, сиыр, түйе, технология.

Кіріспе. Дүние жүзінің мемлекеттері жер шарында халық санының арта түсуіне байланысты ауыл шаруашылығын дамытуға ат салысуда, ал біздің кеңбайтақ жер жағдайымыз еліміздің азық-түлік қауіпсіздігі және халықтың әлеуметтік экономикалық жағдайын жақсартуға мүмкіндігі жетіп артарлық мол, бірақ оны тиімді пайдалану міндеті болашақтың еншісінде. Оған негіз елбасы Н.Ә.Назарбаевтың халыққа жолдауында «Ауыл шаруашылығы саласы болашақта экономиканы дамытудың негізгі драйвері болатынын айтып жүрміз. Осы орайда, технологиялық жетістіктердің ең жоғары шыңына шықты. Енді олар бұдан жоғары өндіре алмайды. Дүниежүзінде қалған жер (игеруге болатын) Қазақстан, Украина, Ресейде қалды», – деп атап көрсетті. Осы орайда елбасы Н.Ә.Назарбаев еліміздің ауыл шаруашылығына соның ішінді мал шаруашылығы және өсімдік шаруашылығына бөлінген жерлерін тиімді пайдалану қажеттігін атап өтті. «Егер де барлық елдер АҚШ-тағы секілді азық-түлікті көбірек тұтынатын болса, әлемдегі азық-түлік 2,5 млрд. адамға ғана жетеді. Статистикалық мәліметтері бойынша 2040 жылы жер бетінде 8,9 млрд. халық болады деп есептейді. Сондықтан ауыл шаруашылығы, яғни өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы өнімдеріне сұраныстың артуына байланысты барлығы бізге келеді. Осы үрдістерге дайындалу керек. Ауыл шаруашылығы саласының әлеуетіне жекелей қарау қажет. Қанша қаржы керек болса, соны берейік деген. Бірақ нақты нәтижеге қол жеткізу керек», нақты нәтижелерге қол жеткізу үшін қаржымен қоса білікті маман және ғылыми толассыз ізденісті талап етеді [1].

Теориялық талдау. Еліміздің президенті Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына 2020 жылдың 1 қыркүйегіндегі жолдауында: Ауыл шаруашылығын дамытпай, бәсекеге қабілетті экономика құру мүмкін емес деп айтылған болатын.

Біздің негізгі міндетіміз: өзімізді - өзіміз әлеуеттік маңызды азық - түліктермен қамтамасыз ету; еңбек өнімділігін екі жарым есе; миллиондаған ауыл тұрғындарының табыстарын тұрақты жоғарылату; АӨБ өнімдерін экспорттауды екі есеге арттыру.

Бізге елімізді ғылыми-технологиялық тұрғыдан дамыту жөніндегі арнаулы бағдарламалық құжат қажет. Оның басты міндеті ұлттық деңгейдегі нақты мәселелерді шешуге ғылымның әлеуетін пайдалану болмақ - деп айтты [2].

Кезінде (1917 жылға дейін) біздің елімізде 50 млн. қой, 2 млн. жылқы, 10 млн. сиыр,

5 млн. түйе малы өсірілген болатын. Малдарды жылылығы мол, қыс мерзімі аз оңтүстік өңірлерге жаз бойы халқымыздың бір бөлігі жаздан бастап күз бойы мал қыстауға келгенше жылы жақта қыстауға мал азықтарын әзірлеген, қыс айларында жазда әзірлеген жем - шөппен азықтандырып ерте көктемде төлдетіп, көкмайса көкке тойғызып, енесін емген төл ауруға төзімді болып тез өседі. Сол көкмайса жайлауды пайдаланып еліміздің Солтүстігіне бүкүл қазақ елі шығыстан батысқа дейін жаппай 20-30 күн араға салып көшіп - қонып жайлау ауыстырып мал жағдайын жасап жаз өте қондылығы жоғары малдарды сол жақта артық (еркек, дімқос, қыс көтермейтіндерін) малдарды сұрыптап алып, көршілес орыс елінің халқына саудалап, саудадан түскен қаражатқа өздеріне қажетін, елде қалғандарға базарлық алып күзге қарай мал жағдайын жасай отырып оңтүстікке қарай бет алып көшіп - қонып, малын семіртіп, жолда қыркүйек айында таңдаулы, сұрыпталынған қошқарлар мен саулықтардан жұп құрып күйлеген малды алып той тойлап, құда күтіп, ойын-сауық құрып, ойнап-күліп қараша, желтоқсан айларын жайлауда өткізуге тырысып ілгерілі кейінді ел, ру болып кері оңтүстікке қыстауға оралған [3].

Ал малдарды оңтүстікте күзден көктем шыққанша қыстатып, төлдетіп болғаннан соң көктемде құралай мен бесқонақты өткізіп көктемде жайлауды алма кезек ауыстыра отырып жаппай солтүстікке көшіп - қонып малдың және жайылым жағдайына байланысты жайылым шөбін мал жайылымына асқан шеберлікпен пайдалана білген. Осы айтқандаға дәлел қазіргі Маңқыстау – баяғы ата бабамыздың "мың қыстау" атауын жүз жыл болды өзгертіп атаймыз, неге жаңғыртып Мың қыстау обылысы, мың қыстау түбегі деп жаңғыртып атамасқа, әлде уақыт жеткен жоқ па?

Отырықшылдық кезінде ғасырлар бойы ата баба жасаған мал өсіру технологиясын жойылғаннан соң мал саны азайып (1990 жылдары) елімізде 36 миллион қой, сиыр 9 757,8 мың, жылқы 1 626,3 мың басты құрап революцияға дейінгі деңгейден азайды. Содан нарықтық экономикаға өтіп ірі түйе 142,5 мың шаруашылықтар кенеттен 1993 жылы жекеге таратылып берілген соң 2000 жылғы санақ бойынша қой малы 9 млн., сиыр 4 106,6 мың, жылқы 976 мың бас болып едәуір кеміп мал өсіру технологиясын кезең кезеңмен өзгерту салдарынан мал санының азаюына әкеліп тоқтадық. Қазір еліміздегі бар қой санын 18 миллион ғана, өткен ғасырдың осы мезгілімен салыстырғанда екі жарым есе азайғаны көрініп тұр [4,5].

Тәжірибелік бөлім. Бүгінгі күні біздің, білім беру ұйымдарының алдында еңбек нарығына қажетті, бәсекеге жарамды М.Әуезов атындағы ОҚУ базасында 2003 жылы «Аграрлық» факультет ашылған. Еліміз аграрлық саланың нарықтық экономикаға өтуіне байланысты негізінен ауыл экономикасын көтеруге қызмет ететін білікті кадрлар даярлайды. "Аграрлық" факультет ашылған жылдан бері жоғары буын мал шаруашылығы мамандарын дайындауда жемісті еңбек етіп келе жатыр. Болашақта мұнай немесе басқа қазбабайлықтар ресурстарының бағасы күрт төмендеген жағдайда адамға тұрақты түрде аса қажет азық болғандықтан ауылшаруашылық өнімдеріне жылдан жылға сұраныс арта түседі, сол себепті ата-бабамыз айтқан «Арпа бидай ас екен, алтын күміс тас екен», «Мал өсірсең қой өсір - пайдасы оның көл көсір» деген мақалдары босқа айтылмаған және көрегендіктің белгісі. Еліміздің ауылшаруашылығын өркендетуі үшін біздің өңірде ауылшаруашылық мамандарын дайындау мақсатында студенттерге тиісті біліммен сусындатып, алдыңғы қатарлы тәжірибені көрсетіп қана қоймай Ел қадірін білетін, Жер қасиетін бағалайтын, саналы да намысты адам қалыптастыру [6].

Біздің университеттің "Аграрлық" факультетін бітірген түлектердің басым бөлігі бүгінде еліміздің, обылысымыздың түкпір-түкпірінде еңбекке араласып, мал шаруашылықтарының жоғары көрсеткіштеріне қол жеткізуіне айтарлықтай ықпал етуде.

Еліміздің ауылшаруашылығы саласының ежелден қалыптасқан бағыты мал шаруашылығын жоғары дәрежеде өркендету, жер бетіндегі адам санының көбеюіне байланысты белок қорын толықтыру үшін, аса қажет сала, себебі табиғи жайылымды ауылшаруашылық малдары тиімді пайдаланады. Ауылшаруашылығы малдарының өнімділік бағытына байланысты қажетті селекциялық белгілерін мал мамандары тұрақты

түрде сұрыптай отырып, мал өсіруде тиімді пайдалану арқылы малшы қауымы ерте кезден ойластырған. Қой шаруашылығы мал шаруашылығының жетекші саласы болып келген, қазір де солай, алдағы уақытта да солай бола береді. Себебі, кеңбайтақ еліміздің ауылшаруашылық жерлерінің басым бөлігі шөбі сирек, шөл және шөлейтті аймақтарда болғандықтан, сол жерлерді игеруге ғасырлар бойы ата бабаларымыз ұрпақтан-ұрпаққа сұрыптап, мақсатты жұптап өсіріп келе жатқан, жергілікті экологиялық өзгермелі табиғи-климатқа бейімділігі мықты, жетілгіштігі мен ет өнімділігі жоғары еділбай және қазақтың қылшық жүнді құйрықты қой тұқымдары болғандықтан өзіндік құны төмен, ең арзан ет, жүн, тері, басқа да өнімдерді өндіруге бағытталған. Сондықтан нарықтық экономикалық жағынан тиімді етіп мал өсірудің болашағы - ғылым мен алдыңғы қатарлы тәжірибенің берік бірлігінде, студенттерді ата баба кәсібіне дұрыс бағыттап тәрбиелеудеміз [7,8].

Нәтижелер мен талқылаулар. Түркістан обылысында жаңадан шығарылған ет өнімділік бағытындағы ордабасы қой тұқымының сапасын, өнімділік көрсеткішін жетілдіру мақсатында, әрі студенттердің оқу үрдісінде алған теориялық білімдерін іс жүзінде ордабасы тұқымын өсірумен айналысатын асыл тұқымды шаруашылықтарда асылдандыру жұмысын үйреніп, іс жүзінде жүргізуге қатысып өз үлестерін қосуда. Студенттер іс-тәжірибе кезінде аталық қошқарларды сұрыптау мен жасанды қынапқа шәует алуға үйретіп, шәует көлемі мен сапасын бағалауға, күйлеген қойды отардан бөліп алып жоғары өнімді жақсартқыш қошқарлардың шәуетімен қолдан ұрықтандыру технологиясын өздері меңгеріп, қойды қолдан ұрықтандырып, асылдандыру есебін жүргізудің жолдарын үйреніп, көктемде қой төлдеуге қатысып, асылдандыру есебін меңгеріп, ал күзде қозыларды енелерінен ажырату алдында тірісалмақтарын өлшеп, алынған мәліметтерден дипломдық жұмыстар орындауда. Кейбір студенттер сиыр малын мұздатылған шет елдік жоғарғы өнімді, жақсартушы бұқалардың шәуетімен қолдан ұрықтандыру тәсілін меңгеруде. Басқа да асыл тұқымды малдар өсіру тәсілдерін жан-жақты үйренуде.

Төрт түлік малдарды өсіріп көбейтудеміз және олар ауылдар мен аудандарға жақын аймақтарда өте тығыз орналасып, жайылымдарды тоздырып, жабайы шөптердің ұрық шашып көбеюіне мүмкіндікті азайтып, болашақ жайылымдардың жойылуына бағыттап келеміз. Бұның шешіміне мемлекет тарапынан ерекше қолдау жасап, алыс жайылымдарды пайдаланғандарға арнайы көмек көрсетуі қажет деп ойлаймыз. Ол үшін алыс жайылымдардағы мал баққан малшыларға аудандық коэффициент баққан мал саны мен мал түріне байланысты, ал малшылардың оқушы балаларына оқуға мүмкіндік жасап, жақын ауыл, аудан, облыс орталықтарында баяғыша мектеп-интернат ашу, арнайы ауылшаруашылық бағытта жоғары оқу орындарында білім алуға жеңілдіктер жасау қажет.

Жалпы ауылда өсіп мал көрген балалардың оқуға түсуіне мүмкіндік туғызылуы қажет, ал мемлекет бөлген квотаны қаланың ақ жағалы балалары иемденіп жақсы оқып бітіруде, бірақ оқу үздік бітірсе де мал ауылға бармайды. Олар өздері ауылға бармайтынын біле тұра оқуды бітіріп қалада тұрақтап қалуда. Ауыл тұрғындарының жастары қалаға келіп түрлі жұмыстарға орналасып, үйленіп тұрақтап қалады. Сонда болашақта мал шаруашылығымен кім айналысады? Жер асты қазба байлық таусылмай тұрып содан түскен қаражатты ауыл шаруашылығына жұмсап ауылды аяғынан тұрғызуға, ауылды гүлдендіруге жұмсауға әлі кеш емес. Оған мамандар дайындау үрдісін жетілдіріп, олардың қадір-қасиетін жоғары ұстайтын мезгіл келді [9].

Қорытынды. Оңтүстік Қазақстан обылысының халқы ауыл шаруашылығын нарық жағдайында дамытуға және жандандыруға бет бұрып келеді, бірақ қолдан келетін бар мүмкіндік толық пайдаланылмай келеді. Олардың қатарына мал шаруашылығын дамыту, одан алынатын экологиялық таза өнімдерін өндіріп тек өз халқымыздың сұранысын қамтамасыз етіп қана қоймай, артық өнімдерді мол да сапалы өндіріп экспортқа шығаруға мүмкіндік бар. Мал шаруашылығы өнімдерін өндіру - адамзатқа аса қажетті, теңдесі жоқ өндіріс пен технология саласын тездетіп жаңғыртуды өмір талап етеді.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 ҚР Тұңғыш Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2018 ж. 5 қазандағы халыққа Жолдауы.
- 2 ҚР Президенті Қ.К. Тоқаевтың 2020 ж. 1 қыркүйектегі халыққа Жолдауы.
- 3 Тореханов А.А., Карымсаков Т.Н., Бегімбеков Қ.Н., Баккожаев А.А. Сиырларды дене құрылымына қарай жіктеу және аталық бұқаның экстерьерлік сызықтық кескінін салу (нұсқаулық). Алматы. 2011. 97 б.
- 4 Тореханов А.А., Карымсаков Т.Н., Бегімбеков Қ.Н., Баккожаев А.А. Сүтті бағыттағы ірі қара малдың асылтұқымдық құндылығын бағалау (нұсқаулық). Алматы. 2011. 65 б.
- 5 Бегімбеков Қ.Н. Зоотехниялық ғылыми зерттеулер әдіснамасы. Оқулық. Алматы. 2015 ж. 63 б.
- 6 Бегімбеков Қ.Н., Тореханов А.А., Байжұманов А.Б. Мал өсіру және селекция. 3-басылым. Алматы, 2015 ж. 104 б.
- 7 Байжұманов А.Б. Отарбаев А. Селекция сырлары, Алматы. 1990. 208 б.
- 8 Садыкулов Т.С. Разведение и селекция сельскохозяйственных животных. Алматы, 2003 г. с 58.
- 9 <https://baribar.kz/student/25138/mal-sharuashylyghynynh-turleri-zhane-onynh-agrooenerkasip-kesheninde-alatyn-ornu/> (10 наурыз 2019 ж.).

Аннотация: Животноводство является одной из древнейших занятий казахов. В Казахстане издревле были развиты такие виды животноводства как овцеводство, козоводство, коневодство, верблюдоводство и скотоводство, которые являлись основными поставщиками животноводческой продукции. В настоящее время продукция животноводства поставляется на экспорт в соседние государства Китай, Россию и другие. Казахи с древних времен очень хорошо разбирались в вопросах селекции, разведения и содержания. Во времена СССР Казахстан являлся одним из крупнейших производителей животноводческой продукции. После приобретения независимости наступили сложные времена связанные с новыми экономическими отношениями и животноводство в Республике пришло в резкий упадок. В настоящее время государство принимает ощутимые меры для восстановления всех отраслей животноводства, субсидирует отдельные виды животноводческой продукции, что способствует постепенному становлению животноводства.

Abstract: Animal husbandry is one of the most ancient occupations of the Kazakhs. Since ancient times, Kazakhstan has developed such types of livestock as sheep breeding, goat breeding, horse breeding, camel breeding and cattle breeding, which were the main suppliers of livestock products. Currently, livestock products are exported to neighboring countries China, Russia and others. Since ancient times, Kazakhs have been very well versed in matters of selection, breeding and maintenance. During the Soviet era, Kazakhstan was one of the largest producers of livestock products. After gaining independence, difficult times began associated with new economic relations and animal husbandry in the Republic fell into a sharp decline. Currently, the state is taking tangible measures to restore all branches of animal husbandry, subsidizing certain types of animal products, which contributes to the gradual development of animal husbandry.